

De Toekomst is groen

Met het oog op de verkiezingen van 13 juni 1999 heeft AGALEV zich vooral op het groene gedachtengoed teruggetrokken. Zo blijkt althans uit het verkiezingsmanifest *De toekomst is groen* dat met de twee boegbeelden Mieke Vogels en Jos Geysels op de kaft naar de toekomst marcheert. In het mediageweld telt echter de verpakking minstens even veel mee als de inhoud. En wat opvalt is dat het bekende duo ditmaal *dynamisch* de kop neemt van een door de grootstad wandelende groep lichtjes geschakeerde jongelui uit de zachte sector. AGALEV afficheert zich dus als een stedelijk verschijnsel. En nog wel onder aanvoering van een Vlaamse feministische *mam* (Vogels) in hobbezak geflankeerd door een Kempense *zandboer* (Geysels) in spijkerbroek. Beiden zijn van de generatie '70. Ze ogen degelijk, zeer wel zittend in hun groen welvaartsvlees. Ze zijn beiden stabiel maar toch ook met een vleugje idealisme bespoten. Er is bij beiden voldoende verstand om zich het fundamentalisme en het esoterisme van het lijf te houden. Niet noodzakelijk vegetarisch, maar het lapje vlees mag wat minder zijn, denkt men onwillekeurig. Maar dan is er die lage camera-instelling van de fotograaf. AGALEV wordt door de lens van het fototoestel dominant neer gezet, opmarcherend naar het licht. Maar die cameravoering kennen we ook van uit een andere periode toen het zwart op straat de wet stelde. Gelukkig marcheert AGALEV niet al te fors in formatie. Maar toch. Hier is de spontaniteit wel degelijk zoek.

Weg nu van het plaatje met Vogels en anderen. Wat dan met het verkiezingsprogramma? Ettelijke honderden artikelen draaien rond veel *duurzame* groei en kleinschalige oplossingen op menselijke maat. Omdat een dergelijk flink bebost programma al snel indigest overkomt bij het kiespubliek, is het boek voorzien van een aantal inleidende didactische hoofdstukken over ecologische duurzaamheid, sociale rechtvaardigheid, levende democratie, de internationale toestand en ook een paragraafje Brussel. Dat laatste is geen bijzondere luxe, want in Brussel komt AGALEV in een curieus kartel met de SP op. De oude stokpaardjes blijven verder bereden met veel groene fietspaden, terugdringen van de vervuiling aan de bron, korter werken (30 uren), herverdelen van

inkomen, zachte technologie, enz. In welke structuren die voorgespiegelde toekomstige maatschappij vorm moet krijgen, blijft echter nogal schimmig. AGALEV schiet zowel op de atomaire liberale samenleving als de nationalistische gelijkshakeling af en omarmt als alternatief de *civiele maatschappij*, die de strak sturende overheid moet vervangen. AGALEV ontsnapt er niet aan zich de vraag te stellen over wat de burgers dan wel bindt. Het antwoord: "Het simpele feit dat mensen samenwonen op een bepaalde plek, door het toeval, door het lot. Niet het gegeven dat ze al dan niet dezelfde huidskleur of overtuiging delen. Niet de overtuiging dat ze één gezamenlijke culturele identiteit of set van waarden delen. Wel hun collectieve bijdrage aan de opbouw van de samenleving." Zo komt AGALEV tot een brede invulling van het burgerschap. Wie opwerpt dat mensen niet altijd bij toeval op een bepaalde plek (zijn gaan) wonen, wel degelijk een gemeenschappelijke geschiedenis en cultuur hebben en dat ook willen weten, moet dus een kniesoor zijn. Echter, wat AGALEV ontkent, is dat naties gewoon bestaan, zich vormen en ontbinden in de loop van de geschiedenis. Dat hoeft uiteraard niet haaks te staan op het erkennen van universele waarden en rechten.

Op meerdere plaatsen botst men in dit kiesmanifest op dit soort weinig doordachte beweringen en uitglijders. Neem nu de bewering dat AGALEV de civiele maatschappij wil stofferen met "een onafhankelijk en eigentijds middenveld". Dat laatste wordt nergens concreet ingevuld met namen van organisaties of zelfs maar het noemen van sectoren. De democratie van AGALEV is vooral goed voor veel participatie via allerhande advies-, inspraak- en gebruikersraden, alsof deze op zich de doorzichtigheid en vooral de democratische maakbaarheid van de samenleving garanderen. We staan hier dus voor de Grote Groene Utopie.

Maar hoe staan de Groenen nu tegenover zoiets mensonterends als het Belgisch asiel- en migratiebeleid? AGALEV wil hier blijkbaar snel wegkomen. Zo pleit de partij voor een eenmalige regularisatie van de mensen zonder papieren (langer dan vijf jaar of drie jaar procederen). Hoe men aan de termijnen komt mag Joost weten. Men heeft de kans gehad om Kosovo in het programma mee te pakken. Naar aanleiding hiervan

zegt men "een goed ontheemdenstatuut voor mensen die wegvluchten uit crisissituaties" te willen. Met de vermanende vinger stelt men dat het hier gaat om "een tijdelijk verblijfsrecht, dat verbiedt ontheemden terug te sturen zolang de crisissituatie duurt." Een ontheemde is uiteraard geen politiek vluchteling. Ook hier weinig toelichting, al weten we dat er binnenkort geen politieke vluchtelingen meer zullen zijn en alleen nog maar "ontheemden".

Ook wil AGALEV de discussie over de migratiestop terug openen (sic!). AGALEV wil voorts aansturen op een positief Europees beleid ter zake. Met betrekking tot vele zaken willen de Groenen - zij noemen zich hier "overtuigde Europese federalisten" - overigens graag de piet doorschuiven naar Europese of supra-nationale structuren. Als AGALEV er niet uitkomt, dan schuift men de kwestie naar een ander niveau door. Of men verbiedt er over te praten, zoals bij het wel of niet federaliseren van de financiering van de sociale zekerheid, Desnoods mag dan de zo aanbeden *civil society* niet meer meedoen. Als AGALEV praat over de internationale orde, dan is er veel geloof in de heilzame werking van nog meer internationaal overleg, het scheppen van internationale instanties (o.a. mensenrechten tribunalen) en de ontwikkelingshulp van de NGO's. En wat dat laatste betreft mist men elke vorm van analyse die het niveau overstijgt van de babbel rond het spreekwoordelijke kopje Max Havelaar koffie uit de grote Chinese thermoskan van het welzijnswerk. Kortom, dit AGALEV wordt bij eventuele deelname aan de macht onvermijdelijk van het kastje naar de muur gespeeld.

André Mommen

Agalev. *De Toekomst is groen*. Verkiezingsprogramma 13 juni 1999, Brussel, april 1999, 192 blz.

Poldermodel

Heeft Nederland de derde weg gevonden tussen economische efficiëntie zonder rechtvaardigheid (zoals bij uitstek in de VS) en rechtvaardigheid en herverdeling bij economische stagnatie en werkloosheid, die aan de West-Europese welvaartsstaten wordt toegemeten? De ingrijpende sociaal-economische beleidswijzigingen in Nederland sinds het midden van de jaren tachtig en de inter-

ationale interesse voor het "poldermodel" worden meestal in deze optiek begrepen, evenals de tevredenheid bij de Noorderburen over het bereikte resultaat. Deze tevredenheid wordt klaarblijkelijk ook door de auteurs gedeeld. Vandaar dat hun boek eigenlijk niet handelt over het "poldermodel" als dusdanig, maar eerder over hetgeen volgens hen (mede?) aan de basis ervan lag, met name de wijzigingen in de houding van de institutionele actoren die het sociaal-economische beleid medebepalen, nodig voor het "poldermodel". Het centrale betoog van het boek is dan ook dat de Nederlandse ervaring aantoonde dat "gereguleerde" economieën, met sterke institutionele agenten, niet noodzakelijk tot lethargie en stagnatie gedoemd zijn (tot de kruik barst en een crisis van de eerste orde uitbreekt), maar dat instituten, zoals werkgeversorganisaties en (vooral?) vakbonden, wel degelijk tot gedragsaanpassingen in staat zijn, die de economie weer op het goede spoor kunnen brengen.

De auteurs hanteren hierbij het begrip van "social learning", waarvan een theoretisch en literatuuroverzicht in hun derde hoofdstuk wordt gegeven, na in het tweede de verwezenlijkingen van het "poldermodel" nog eens op een rijtje te hebben gezet. Dit geeft het betoog een sterk sociologische inslag, dat zich hoofdzakelijk, zometwants uitsluitend, concentreert op de institutionele dynamiek die door de auteurs sterk autonoom wordt geïnterpreteerd. Een constante in het boek is inderdaad de bijna secundaire plaats die de objectief-economische sociaal-economische situatie in de betrokken periode toegemeten krijgt, als het voorwendsel of het kader waarin de instituten zich ontplooiën.

Het vierde hoofdstuk wordt gewijd aan een verdere specificatie van het referentiekader door de "social learning" te plaatsen in een "corporatistisch geheel", zoals zij de Nederlandse politieke samenleving omschrijven en waarmee ze verwijzen naar de institutionele betrokkenheid en (gedeeltelijke) politieke beslissingsmacht van de werknemers- en werkgeversorganisaties in het bijzonder. De volgende hoofdstukken werken de "social learning" in Nederland dan in detail uit voor de drie fundamentele sociaal-economische ingrepen die de kern van het "poldermodel" vormen: de volgehouden loonmatiging sinds 1983 (het nu vermaarde Akkoord van Wassenaar), de drastische ombuiging van de evolutie van de inactiviteitsgraad (de stelselmatige stijging van de

niet-werkende bevolking, hoofdzakelijk via het VUT-stelsel) en een activering van het arbeidsmarktbeleid (bv. de Melkert I, II en III- banen). De lezer krijgt hierbij, los van de theoretische beschouwingen van de auteurs en het analysekader dat ze hanteren, een zeer rijke en gedetailleerde feitelijke beschrijving van de sociaal-economische besluitvorming in Nederland en de wijzigingen hierin sinds de jaren '80.

Persoonlijk vragen we ons echter af of de invalshoek op het "poldermodel" die de auteurs kozen wel de meest relevante was, los van hun verdienste om binnen hun optiek interessant werk te hebben geleverd. Zoals vermeld, staan de verwezenlijkingen van het "poldermodel" buiten kijf en willen de auteurs voornamelijk nagaan "hoe dit mogelijk werd gemaakt" en hierbij meer bepaald het belang van de gedragsaanpassingen van de institutionele agenten benadrukken. De enige internationale vergelijkingen inzake economische evolutie die men in het boek vindt, hebben dan ook meestal betrekking op het in de verf zetten van de Nederlandse prestaties. Maar moest er in een engelstalig boek, dat bijgevolg een internationaal publiek wil aanspreken, niet meer aandacht worden besteed aan de afweging van het "poldermodel" zelf, meer bepaald van de gekozen weg? Immers, Nederland is niet het enige Europese land dat zich op het pad van de "derde weg" waagt en poogt zonder substantiële toename van de armoede en ongelijkheid een oplossing voor de structurele hoge werkloosheid te vinden (denken we bv. aan Denemarken en - in mindere mate (aan België-Vlaanderen). Bovendien is er bij een aantal waarnemers steeds twijfel over het gepresterde gebleven, zonder dit te ontkennen. Zo ogen de prestaties inzake de stijging van de activiteitsgraad al heel wat minder spectaculair, eens deze in voltijdse equivalenten en niet in hoofdelijke termen worden uitgedrukt, d.w.z. na correctie voor deeltijdarbeid. Bovendien is het positief afwijkende Nederlandse arbeidsmarktpatroon een fenomeen van de jaren '90, net zoals het Deense. Tot de recessie van het begin van de jaren '90 was het verloop van werkloosheid en tewerkstellingsgraad immers bijna volledig vergelijkbaar met dat van de andere landen die de kern van de EU uitmaken, België, Duitsland en Frankrijk in de eerste plaats. M.a.w., in welke mate zijn de successen in Nederland (en in Denemarken) inzake tewerkstellingsprestatie niet gewoon het gevolg van de ontwijking van de wel zeer scherpe recessie in het begin van de jaren '90 die noodzakelijk was om de EU-lidstaten op het spoor van de convergentiecriteria van Maastricht te brengen? Deze vraag

is niet retorisch van inslag: het blijft immers merkwaardig dat de hoogconjunctuur van het einde van de jaren '80 in Nederland (en Denemarken) niet uitmondde in spanningen op de arbeidsmarkt en fenomenen van oververhitting van de economie (zoals een toename van de inflatie en een ontsparing van de loonevolutie) en o.m. in België en in Duitsland wel. Als verklaring hiervoor is de andere opstelling van de institutionele actoren minstens als hypothese zeer waardevol. Maar wat is het gewicht hierin van de eventuele gedragsaanpassingen en "social learning" van werkgevers en vakbonden, in vergelijking met de invloed van een accommoderende overheid die, als gevolg van een verstandiger beleid in het verleden, niet verplicht is een stringent besparingspad te volgen? Niet toevallig valt in België een verbeterde verstandhouding tussen de sociale partners samen met de consolidering van de besparingsinspanningen en het bereiken van het gewenste pad om de overheidsschuld af te bouwen.

Kortom, minder nadruk op het unieke van het Nederlandse had kunnen verheldering kunnen brengen in de kwestie of er een gemeenschappelijk Europees patroon te bespeuren valt in de zoektocht naar de derde weg en ook een betere duiding of situering van het aandeel van de institutionele gedragsaanpassingen als dusdanig. Ongetwijfeld had dit voor een ander boek gezorgd, maar dan wellicht voor een boek dat meer beantwoord zou hebben aan de behoeften van een internationaal lezerspubliek.

Glenn Rayp

A Dutch Miracle. Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands J. Visser en A. Hemelrijk.
Amsterdam University Press, 1997, 206 p.

Regionalisering en Globalisering

Is er voor individuele economieën in de toekomst nog een rol weggelegd of zullen ze opgaan in één grote "wereldeconomie"? Een antwoord op deze vraag steunt hoogstens overeen met een gedurfde gok. Het begrip "globalisering" spreekt duidelijk tot de verbeelding en is niet eenduidig vatbaar. Er is een onmiskenbare tendens tot economische integratie merkbaar in de wereld. Of beter gezegd een polarisering rond drie economische grootmachten: West-Europa, de VS en de Aziatische regio. Kleinere (zwakkere) economieën zoeken toenadering tot deze blokken uit

angst buitengesloten te worden: bvb. Latijns-Amerika tot de VS, Oost-Europa en het Middellandse Zee-gebied tot de EU en Indochina tot het Aziatische blok. Dit regionalisme is niet voor iedereen in tegenspraak met globalisering. Meer nog, voor sommigen kan het een belangrijke stap zijn in het globaliseringproces. Een stap die diepere integratie mogelijk maakt.

Het debat rond de globalisering en de plaats van de regionalisering in dit proces is duidelijk terug te vinden in het boek. Zij wordt gevoerd vanuit de positie van ontwikkelings- en transitie-economieën, die binnen de moderne wereldeconomie een minder actieve rol kunnen spelen in dit proces van globalisering en regionalisering.

De twee inleidende hoofdstukken trachten een overzicht te geven van de tendensen die zich voordoen op wereldvlak en een mogelijke omschrijving van de begrippen. In het tweede hoofdstuk wordt eerder het proces van ontsluiting van ontwikkelingslanden weergegeven als deel van een regionaliseringsproces. Dit proces vinden we inderdaad in de bespreking van verschillende landen en regio's terug. Import Substitutie Industrie heeft vaak geleid tot inefficiënte allocatie van middelen. De aanleiding waardoor de meeste landen overgingen tot economische hervormingen was de schulden crisis. De Internationale instellingen die op deze momenten de situatie trachtten te stabiliseren, eisten grondige hervormingen. Door middel van de Structurele Aanpassings Programma's (SAP's) trachtte men het beleid te liberaliseren en om te buigen naar strategieën van exportgeleide groei. De rol van de SAP's in het proces van regionalisering is wordt in dit boek dubbelzinnig belicht. Soms wordt geargumenteed dat zij economische integratie tegenwerken omdat het nationale strategieën zijn en dus niet ontworpen voor een regionaal niveau. Een duidelijk nadeel dat een betrokken land ervaart is dat de liberalisering van handelsvoorwaarden slechts eenzijdig is, waar bij de onderhandelingen binnen de GATT/WTO meestal een wederkerige vermindering van de handelsbarrières wordt nastreeft. Gezien de belangrijkste handelspartners van de ontwikkelingslanden de industrielanden zijn, heeft dat een onevenwichtige afbouw van handelsmogelijkheden voor gevolg. Anderzijds werden de SAP's meestal in volledige regio's toegepast en heeft de implementering na de liberalisering tot samenwerking geroepen en de opening

van de economieën bevordert (zoals geargumenteed wordt voor Centraal-Amerika en de Maghreb-landen). De implementering van de SAP's in regio's zorgde voor een vermindering van diversiteit tussen verschillende landen. De ontwikkelingsstrategieën werden meer gestroomlijnd en vergrooten daardoor de slaagkansen van een regionale samenwerking.

De val van het communisme heeft geleid tot een desintegratie op drie vlakken. De vroegere Oost-bloklanden verloren een belangrijke afzetmarkt en dienden hun handelsstromen te heroriënteren. De Sovjet-Unie viel uiteen in tal van nieuwe staten die hun plaats in de wereldeconomie nog moesten vinden. Bovendien riepen ook de verschillende regio's binnen de Russische grenzen om meer autonomie.

Die drie aspecten komen in dit boek uitgebreid aan bod. Hoofdstuk 3 gaat in op de toenadering van Centraal- en Oost-Europese economieën tot de EU. In een krachtig en bondig betoog argumenteert H. Van Zon dat de uitbreiding vooral een politieke aangelegenheid is. De kosten zijn enorm, een vlotte werking van de Europese instellingen wordt bemoeilijkt door een "teveel" aan lidstaten... Kortom een economische argumentatie voor de uitbreiding is niet zo snel gevonden. Anderzijds zou het uitsluiten van de Oost-Europese staten kunnen leiden tot een groeiende welvaarts kloof tussen West en Oost in Europa. Integratie wordt dan almaar moeilijker. Hoofdstuk 4 belicht het regionalisme in de context van de Sovjet-Unie. De aanvankelijke euforie omwille van de nieuw verkregen onafhankelijkheid werd snel getemperd door de economische realiteit. De langdurige isolering van de wereldmarkten, de structurele distorsies in de economie en de verouderde technische uitrusting maakten de integratie in de wereldeconomie bijzonder moeilijk. Intussen was ook de handel tussen de voormalige Sovjet-republieken onderling sterk afgenomen. Stilaan groeide het besef dat vele nieuwe staten geen leefbare konden verwerpen en dat re-integratie misschien de enige uitweg biedt.

Binnen de Russische Federatie zelf zijn het vooral de rijkere regio's die steeds luider om meer autonomie roepen. A. Makarychev gaat hier uitvoerig op in, misschien zelfs te uitvoerig. Het regionalisme in deze context is veeleer synoniem van separatisme en nationalisme. Dit wijkt duidelijke

lijk af van de betekenis die de samenstellers in de inleidende hoofdstukken vooropstellen (polarisering rond de drie economische wereldmachten). Deze uitweiding draagt weinig bij tot het centrale thema en werkt eerder verwarrend.

In hoofdstuk 5 wordt het transitieproces in Rusland grondig geanalyseerd. V. Popov stelt vast dat de Russische aanpak veel slechtere resultaten oplevert dan de stapsgewijze methode die gevolgd wordt door de Chinese autoriteiten en de "shock"-therapie van de Oostbloklanden en de Baltische staten. De gestructureerde analyse biedt de lezer een hele reeks interessante inzichten die nuttige zijn om de huidige wantoestanden te verklaren. Popov slaagt er bovendien in een zeer volledig beeld van het transitieproces weer te geven. Hij bekijkt de wijze van privatiseren, de banksector, de rol van de overheid, de industriële structuur, enz.

Door de snelle opeenvolging van gebeurtenissen in Rusland biedt dit hoofdstuk geen perfecte beschrijving meer van de actuele situatie. De gevolgen van de "augustuscrisis" zijn bijvoorbeeld nog niet opgenomen in de tekst. Toch biedt de analyse een goede basis om zich verder te verdiepen in de recente evoluties.

De uitbreiding van de EU naar het Oosten (Tsjechië, Polen, Hongarije...) en naar het Zuiden (Cyprus, Malta...) komt in al zijn aspecten aan bod in hoofdstuk 7. De vele problemen, het (politieke) machtspeel tussen enerzijds de EU en de VS, en anderzijds Duitsland en Frankrijk, de verschillende mogelijke scenario's... De heldere structuur en de vlotte leesbaarheid helpen de lezer het overzicht op deze uitgebreide materie te behouden.

De bespreking van regionale economische integratie in Sub-Sahara Afrika (hoofdstuk 6) staat midden in de hoofdstukken over transitielanden rond Europa, wat enigszins verwarrend is met betrekking tot de structuur van het boek. P. Konings en H. Meilink zijn erin geslaagd een bondig overzicht te geven van alle samenwerkingsinitiatieven in de meest gemarginaliseerde regio. In een korte analyse geven ze slechts enkele van de belangrijke problemen weer. In een tweede luik schetsen de auteurs de steeds meer vijandige omgeving waar Sub-Sahara Afrika in terecht komt. Vanwege de polarisering op globaal economisch vlak werden de historische banden met Europa deels verbroken (Lomé) en verliest Sub-Sahara Afrika een deel van de Europese steun en afzetmarkt aan Oost-Europa en de Asia-

tische landen, terwijl de meeste economieën afhankelijk blijven van export van grondstoffen en landbouwproducten.

Het boek bevat ook landenstudies van Turkije en Marokko. De keuze van de twee landen illustreert eerder de positie van economieën die zich aan de grens van een geïntegreerde regio bevinden zowel geografisch als wat het niveau van economische ontwikkeling betreft.

Turkije is een land dat toenadering zoekt tot economieën in alle windstreken: Rusland, EU, VS en China. Opvallend is dat het daarbij nergens een leidende positie verwerft. Het land neemt meestal de rol van internationaal bemiddelaar op zich in toenaderingspogingen tussen andere economieën (bvb. nu tussen het Westen en de nieuwe Aziatische landen in de Kaukasus). Deze toch wel uitzonderlijke positie van Turkije in de wereld-economie komt aan bod in hoofdstuk 8. De auteur gaat echter onnodig diep in op de historische en politieke situatie van het land. De inzichten die hierbij verkregen worden, dragen weinig bij tot de kern van het verhaal en laten het hoofdstuk verwateren tot een loutere opsomming van data, politieke leiders en partijen.

De positie van Marokko is iets eenduidiger. De vergelijking met Mexico dat zich ook ten zuiden van een economische macht bevindt, is terecht. Beide economieën zijn immers sterk verweven met hun noordelijke regio, die zich alsmaar verder integreert en moeilijker toegankelijk wordt. Na de schulden crisis in de verschillende Maghreb-landen hoopte men de groeiende kwetsbaarheid door de verplichte liberalisering op te vangen door de Arab Maghreb Union in het leven te roepen. De leidt AMU een moeizaam bestaan, maar aangezien de EU zijn deuren gesloten houdt, heeft Marokko voorlopig weinig keuze. André Mommen komt slechts langzaam tot de kern en beschrijft zeer uitvoerig het liberaliseringsproces van de Marokkaanse economie.

De hoofdstukken over regionale integratie in Latijns-Amerika behandelen in hoofdzaak MERCOSUR, NAFTA en CACM. Waar de bijdrage van M. Teubal in de eerste plaats MERCOSUR beschrijft, zijn de bijdragen over Chili en Mexico (A.F. Jilberto en B. Hogenboom) en Centraal-Amerika (O.C. Aravena) meer analytisch en helder gestructureerd. Het concept van "open regionalisme" is duidelijk van toepassing voor deze regio. De huidige initiatieven voor toetreding tot een samenwerkingsverband streven, na de liberaliseringsprocessen van de jaren '80 en '90, een

ander doel na. Waar vroeger een samenwerking tot doel had de import substitutie industrie op regionaal niveau te beschermen, zoeken landen zoals Chili nu eerder naar een ruimte die zo weinig mogelijk handelsbelemmeringen inhoudt.

De ASEAN heeft tot op heden geen rol van betekenis gespeeld op het economische vlak. Het is een vereniging van diverse landen die van elkaar verschillen op allerlei gebieden. De grootte van de landen, de inkomens van de bevolking, de industriële capaciteit... zijn erg verscheiden. Dat heeft voor gevolg dat de kosten/baten van een vrijhandelsorganisatie zeer onevenwichtig zijn. Daarom situeerde het belang van de ASEAN zich tot nu toe op het politieke vlak: de ASEAN fungeerde vooral als instrument voor de handhaving van de politieke stabiliteit in de regio. Toch lijkt er stilaan verandering te komen in deze situatie. Het beste voorbeeld hiervan zijn de plannen om de Asean Free Trade Association (AFTA) uit te bouwen. B. Simatupang bespreekt het gewijzigd economische klimaat in Azië in hoofdstuk 13, terwijl in hoofdstuk 14 specifieke aandacht gaat naar de transitie van Vietnam, Laos en Cambodja en hun plaats binnen de regio, aan de rand van ASEAN en AFTA.

Aangezien globalisering als thema van dit boek werd gekozen, ontbreekt waarschijnlijk een hoofdstuk over China, zeker wanneer men dit concept vanuit het perspectief van transitie- en ontwikkelingslanden wil benaderen.

Algemeen is het duidelijk dat in het boek de visies omtrent de regionalisering binnen het globaliseringsproces niet eenduidig zijn. De beperkte omkadering of eenduidigheid van begrippen biedt voor- en nadelen.

De voordelen zijn, dat iedere bijdrage op zich kan staan en men dus niet eerst twee hoofdstukken moet lezen om de andere te begrijpen. De auteurs konden op deze manier over alle vrijheid en ruimte beschikken om vanuit de betrokken regio of het bepaalde land de specifieke dynamiek weer te geven en te onderzoeken. De verschillende invalshoeken, van geopolitiek tot macro-economie, bieden een interessant overzicht van de vele krachten en gevolgen die bij de internationaliseringsprocessen aan het werk zijn.

Nadelig is dat het ontbreken van een duidelijke omkadering, soms tot grote verwarring leidt. Zeker als men het begrip regionalisering ook in

dissociatieve zin gaat gebruiken. Gezien het waarschijnlijk de bedoeling was om het debat weer te geven en verschillende invalshoeken te belichten, komt men door de beperkte stroomlijning niet tot een duidelijke conclusie. Maar het grootste nadeel van die aanpak is de noodzaak voor elke auteur om zijn begrippenkader te herhalen.

Door de uiteenlopende aanpak per regio, zijn André Mommen en Alex E. Fernández Jilberto er in geslaagd een beeld te geven van de verschillen in de dynamiek. De verdergaande economische integratie van Noord-Amerika, Europa en het Aziatisch blok genereert verschillende effecten voor de transitie- en ontwikkelingslanden, die zich aan de rand van deze economische regio's bevinden dan wel er verder van verwijderd zijn. De reacties van die landen zijn dan ook regio-specifiek.

Niko Gobbin, Annelies Van Bauwel

Regionalization and Globalization in the Modern World

Economy. Perspectives on the Third World and transitional economies, Edited by Alex. E. Fernández Jilberto en André Mommen, London: Routledge Studies in the Development Economics, 1998.

De subversieve Hegel van Jacques D'Hondt

Jacques D'Hondt heeft een grote kennis van zaken. Hij schreef verschillende boeken over de Duitse filosoof; o.a. *Hegel en son temps* (1968), *Hegel et l'hegelianisme* (1982), *Hegel secret* (1985) en *Hegel philosophe de l'histoire vivante* (1987). Tevens is hij lid van het bestuur van de Hegel Vereniging.

De huidige biografie steunt uiteraard op een bestendig groeiende wetenschap. Maar het merkwaardige nu is, in de eerste plaats, dat het werk in grote mate gelezen kan worden als een boeiende roman. Bovendien zal de lezer, indien hij er aandacht voor heeft, kunnen genieten van de subtiele en uitgebreide, om niet te zeggen exhaustieve, hermeneutische speurtocht. En tenslotte is er de op het eerste zicht gewaagde these van D'Hondt die beweert dat Hegel gedurende zijn hele leven (1770-1831) een liberaal, vooruitstrevende en zelfs subversieve filosoof zou zijn geweest. Het is zonder twijfel een stelling die op zijn minst de nieuwsgierigheid zal aanwakkeren.

De heterodoxie en het non-conformisme van Hegel zou zelfs herkenbaar zijn gedurende al de perioden van zijn loopbaan, zowel op het lutherse seminarie van Tübingen (1788-1793), de Stift, waar hij bevriend was met de eveneens opstandige en nadien beroemde seminaristen Hölderlin en Schelling, als tijdens het preceptoraat in Bern (1793-1796) en in Frankfurt (1797-1800), zijn baan in de hoedanigheid van *Privat-dozent* in Jena (1801-1807), zijn moeilijke jaren in Beieren (1808-1816), het professoraat in Heidelberg (1816-1818) en het Hoogleraarschap aan de Universiteit van Berlijn (1818-1831). Toch geeft Jacques D'Hondt toe dat vooral de vermeende refractaire houding van de filosoof in Pruisen een omstreden zaak is. "Soms," schrijft hij, "contesteren de historici elk revolutionair karakter van Hegels gedachte in om het even welke periode van zijn leven. Meer frequent, gedwongen door de evidentie van de feiten, geven zij het bestaan van een subversieve jeugd toe, maar gedurende het laatste deel van zijn leven, in Berlijn, zou Hegel de bruisende wijn van zijn jeugd vervangen hebben door troebel water, hij zou zich ongeveinsd en gemakkelijk verzoend hebben met het regerende politieke en godsdienstige regiem. Zelf Heine insinueert het onvoorzichtig."¹

De in 1821 verschenen *Grundlinien der Philosophie des Recht* die eindigen op een voorstel van grondwettelijke orde voor Pruisen zijn misschien de aanleiding geweest voor deze laatste door D'Hondt gelaakte meningen. Hegels werk verdedigt inderdaad het monarchistisch stelsel. Het gaat weliswaar om een constitutionele monarchie. Maar de vooropgestelde verdeling van de macht kan o.i. moeilijk democratisch laat staan revolutionair genoemd worden. Eerst en vooral blijft de Koning de beslissende instantie en beperkt zijn regering zich tot de uitvoering van zijn beslissingen. Bovendien is de vorstelijke macht onveranderd hereditair. Wel zou er een Parlement zijn. Maar dat zal zich uitsluitend bezig houden - en dan nog in samenwerking met de vorst en de regering - met wetgevend werk. Dit lichaam heeft trouwens maar weinig democratische kenmerken in het project van Hegel. Voor hem is het vanzelfsprekend dat de grootgrondbezitters, de aristocratie, zonder meer hun vertegenwoordiging hebben in een eigen orde. De andere vertegenwoordigers worden overigens ook niet verkozen. Ze worden aangeduid door de gemeenten, corporaties en broederschappen rekening houdend met hun persoonlijk fortuin en respectabiliteit. Er is dus geen sprake van rechtstreekse inspraak van de bevolking. Hoogstens moet de

vertegenwoordiging als uitlaatklep dienen voor de misnoegdheid van mogelijke ontevreden onderdanen. De uiting van de vrije mening zal daarentegen niet verhinderd worden, tenzij... er te ver gegaan wordt. Verder is oorlog voor Hegel geen slechte zaak. Deze strijdvorm werkt, volgens hem, stimulerend op de bevolking en zorgt bovendien voor de versterking van de natie. Hegel twijfelt trouwens niet aan de toekomstige overmacht van het Duitse volk in de wereld.

Natuurlijk heeft Jacques D'Hondt weet van deze meestal behoudsgezinde officiële hegeliaanse stellingen. Maar hij meent dat ze niet losgekoppeld kunnen worden van de toen heersende Pruisische ideologische en politieke situatie. Pruisen heeft al lang geen verlichte vorst meer zoals Frederik II, en ook de invloed van de Heilige Alliantie na de ondergang van Napoleon en na de Restauratie laat zich daar gelden. Frederik-Wilhelm III, de regerende Koning, is in feite allerminst een open geest en hij kan steunen op de haat van de adel en het ambtenarenkorps tegenover alles wat aan de Revolutie en de *Aufklärung* doet denken om de ooit beloofde hervormingen, zoals de invoering van een grondwet, te kelderen. De politie en de censuur zijn alomtegenwoordig. En Hegel mag dan een beroemde Hoogleraar zijn en genieten van de bescherming van enkele hooggeplaatste realisten, hij moet op zijn hoede blijven voor wat hij schrijft of zegt.

Het hegeliaanse discours is dus dubbel, volgens D'Hondt. Er is een esoterische taal die geldt voor het algemeen publiek en de officiële instanties. Maar met zijn aanhangers en vrienden spreekt Hegel dan weer een andere, "esoterische" taal. Blijft de vraag : wie zijn nu juist deze betrokken intiemien ?

In Pruisen heeft Hegel, zegt J. D'Hondt, in de eerste plaats vriendschapsbanden met zijn aanhangers of assistenten waaronder Carové, von Henning en Ruge. Allen hebben zij moeilijkheden gehad met de machthebbers. Hegel heeft ze nooit in de steek gelaten. Hij had ook nauwe banden met de leiders van de opstandige studentenbeweging, de Burschenschaft, alhoewel hij hun onhandigheid, ultranationalisme en antisemitisme betreurde. Hij waardeerde nochtans hun liberalisme en heeft ze altijd in de mate van het mogelijke geholpen. Kan er een beter bewijs bestaan van het engagement van de authentieke Hegel aan de zijde van hervormingsgezinde en opstandige krachten ?

Maar, hoe dan ook, de bewijsvoering beperkt zich niet in het boek van Jacques D'Hondt tot deze relevante vaststellingen. De andere aspecten van

de demonstratie zijn overigens niet minder overtuigend.

Toch moet D'Hondt in enkele terloopse passages toegeven dat Hegel in de val glijdt van zijn dubbel spel; hij weet zelf niet meer welke zijn eigen waarheid is. "De thesis van de overeenkomst van de twee talen," schrijft de auteur van de biografie, "kan alleen maar een bedrog van de anderen zijn, ontdebeld met een subtiel zelfbedrog."²

Rudolf Gutwirth

Jacques D'Hondt, *Hegel, Biographie*, Calmann-Levy, 1998, 424 blz.

- 1 Cfr., *Ibid.* p.317: "Parfois les historiens contestent tout caractère véritablement révolutionnaire de la pensée de Hegel, en quelque période de sa vie que ce soit. Plus fréquemment, contraints par l'évidence des faits, ils concèdent l'existence d'une jeunesse subversive; mais dans la dernière partie de sa vie, à Berlin, Hegel aurait substitué une eau saumâtre au vin pétillant de sa jeunesse, il se serait sincèrement et aisément accommodé du régime politique et religieux régnant. Même Heine l'insinue imprudemment."
- 2 Cfr. *Ibid.*, p. 332: "La thèse de l'accord des deux langages ne peut être qu'une tromperie d'autrui, doublée d'une subtile tromperie de soi-même."

De negentiende eeuw. Een betwiste erfenis

De achterflap van dit boek vermeldt volgende tekst: "Kunsthistorica Sabine Alexander schetst een panorama van die tijd en tracht zijn eigenschappen te begrijpen. Met een reis doorheen de eigentijdse literatuur en de hedendaagse historiografie schetst ze een heel ander - realistisch - beeld van die "grauwe" negentiende eeuw. Ze onthult de "duistere" periode en slaagt erin de eeuw terug te brengen tot haar ware proporties". Deze tekst wekt mijn argwaan in hoge mate omdat hij een "decoreco"-werkwijze in het vooruitzicht stelt. Die werkwijze, momenteel nogal succesrijk, wil een "verkeerde" visie op het verleden "deconstrueren", om vervolgens het "ware" verleden te reconstrueren. Dit impliceert het aanwijzen (of het aandikken en zelfs het creëren) van een "fout" beeld van het verleden. Dat is snel gebeurd, omdat een auteur zodanig kan selecteren dat gelijk welk beeld kan ontstaan. Het

hoeft dan niet veel inspiratie het "foute" beeld te vervangen door het "correcte". Past Alexander deze manier van doen hier toe?

De auteur meent dat er wat mis is met "ons" beeld van de 19de eeuw en vooral met dat van wat zij als de hoofdrolspeler uit het industriële tijdperk bestempelt, de burger. Deze werd en wordt met minachting beschreven, zijn levenswijze als "schadelijk, onjuist en banaal" voorgesteld, zichzelf geschetst als een "sufferd, een Sancho Panza, een oplichter". Zij schrijft dat "we in eerste instantie (kijken) naar de 19de eeuwse burger door de ogen en de woorden van Flaubert, Zola, Nietzsche of Marx. We hebben hun zienswijze dermate geabsorbeerd dat er nog weinig ruimte voor nuancering is" (p. 15). Haar bronnenkeuze is eenzijdig, schrijft ze zelf, maar niettemin lijkt het geen twijfel dat het negatieve beeld domineert. Daarom "dragen we de 19de eeuw een kwaad hart toe" (p. 123). Haar uitgangspunt is "ons" ongenueanceerd, negatief beeld bij te stellen.

Ik weet niet welke visie U, geachte lezer, van de 19de eeuw heeft, maar een eenzijdig negatief beeld haal ik niet uit de literatuur van tijdgenoten en historici. Deze laatsten (bijvoorbeeld J. Kocka, G. Crossick, G. Kurgan) zijn meer dan twintig jaar geleden begonnen met de studie van de burgerij in al haar facetten. Zij hebben oog voor de economische en sociale kant, maar zijn niet blind voor literaire interesses, culturele en politieke netwerken, bezoeken aan wereldtentoonstellingen, mecenaat of buitenlandse reizen (aspecten die "we" weinig of niet zouden zien, laat staan naar waarde schatten). Een mooi voorbeeld van een genueanceerde, veelzijdige visie levert het boek van M. Van den Eynde, *La vie quotidienne de grands bourgeois au XIXe siècle. Les Warocqué* (Morlanwelz, 1989), dat vele facetten van drie generaties ondernemers bestudeert. Sabine Alexander vermeldt die studies niet, wellicht omdat zij niet passen in haar negatieve visie op de 19de eeuw.

Haar hoofddoel is dat "we" het ongenueanceerde, negatieve beeld moeten bijstellen, om meer oog te heben voor het ambivalente aanschijn van de 19de eeuw. De burger heeft de nefaste gevolgen van de industrialisering op zijn geweten, hij creëerde het imperialisme en uiteindelijk de verschrikkelijke Eerste Wereldoorlog, maar dezelfde burger heeft toch ook heel veel waardevols verricht, dat ons op het einde van de 20ste eeuw nog altijd aanspreekt. Dat laatste wil de auteur dik in de verf zetten door een cultureel panorama van de

19de eeuw te samen te stellen. Daarover handelt drie vierden van dit boek. Onder meer de schilderkunst, de spoorwegen, de wetenschap, de literatuur, het interieur, het levensgevoel en de mentaliteit komen aan bod. Alexander levert hier mooi werk en hoewel zij heel veel hooi op de vork neemt, kan zij het vernieuwende, rijke gedachtengoed van de 19de eeuw aantonen.

Heeft zij zodoende deze eeuw "ontluisterd" of heeft zij een "realistischer" beeld getoond? Neen. Heeft zij onderbelichte of ongekende facetten belicht? Evenmin. Zij brengt wél verschillende lijnen samen en wil het "slechte" en, gezien haar uitgangspunt, vooral het "goede" in de burger(ij) aan bod laten komen. Zij wil meer aandacht voor de "burgerlijke cultuur die genieën verwekte en in leven hield". Dat laatste wijst volgens haar op de bijzonder grote ambivalentie (banaliteit en excentriciteit, romantiek en efficiëntie, conformisme en innovatie, financier en bohémien...) van de 19de eeuwse West-Europese maatschappij. Daarmee worden we vandaag nog altijd geconfronteerd, wat ons erg zou storen en onze negatieve beeldvorming verklaren. Haar "decoreco" manier van doen, impliceert een scheidslijn tussen "goede" en "slechte" kenmerken van de burgerij, alsof dat onderscheid duidelijk te maken was. Maar was dat het geval? Industrieel Raoul Warocqué kocht massa's kunstwerken (Rops, Rodin), liet een fantastische tuin aanleggen, startte ettelijke verzamelingen (Oosters porcelein, antieke beeldhouwwerken) en organiseerde schitterende banketten *dankzij* zijn steenkoolmijnen, de investeringen in het buitenland, de technologische innovaties, het gebruik van kinderarbeid en zijn visie op arbeidsverhoudingen. Geen ambivalentie, wel complementariteit.

Het boek bevat elementen voor de studie van de beeldvorming van de burgerij in de 19de eeuw (bijvoorbeeld de picturale uitbeelding van de verveling, het vooruitgangsgeloof). Dat lijkt me een weg die vruchtbaarder was dan degene die thans een "realistischer" beeld moest opleveren.

Peter Scholliers

Sabine Alexander, *De negentiende eeuw. Een betwiste erfenis*, Kapellen/Baarn: Pelckmans/Agora, 1998, 143 blz.

Het katoenoproer in Gent in 1838

Toen het jongste boek van de Gentse historica Gita Deneckere op 11 februari werd voorgesteld in *Ons Huis* op de Gentse Vrijdagmarkt (waar

eeuwen lang het hart klopte van het rebelse Gent) deed de auteur een merkwaardige uitspraak. Ze dankte natuurlijk haar leermeester Herman Balthazar (promotor van haar licentieverhandeling en van haar doctoraatsthesis), maar ze dankte zeer nadrukkelijk diens echtgenote die haar had leren lezen en schrijven en dus echt aan de basis lag van haar vorming. Een welverdiende hulde aan die duizende onderwijzers en onderwijzeressen die voorheen en nu nog voor het eerstelijns onderwijs zorgen. Die uitspraak is trouwens ook typerend voor Gita Deneckere die o.m. met dit laatste boek niet alleen aan wetenschap wil doen, maar ons ook wil leren *lezen* over ons verleden.

De Gentse contemporanistische historische school boekte in de laatste jaren heel wat successen o.m. met de schitterende doctoraten van Rudi Van Doorslaer, Guy Van Schoenbeeck, Bruno De Wever en Gita Deneckere... onder de leiding van Herman Balthazar.

Misschien is het hier wel de plaats om op de echte vader van die contemporanistische school te wijzen. Het was immers Jan Dhondt (zelf leerling van de toen befaamde mediëvistische school van Pirenne, Ganshof, Van Werveke e.a.) die een succesrijke contemporanistische school uit de grond stampte met o.a. Herman Balthazar en Romain Van Eenoo, als zijn opvolgers aan de RUG, Denise DeWeerd in de Koninklijke bibliotheek, Juul Verhelst in het Rijksarchief, Els Witte aan de VUB...

In haar doctoraatsthesis (1993) *Sire het volk mort. Collectieve acties in de sociale geschiedenis van de Belgische staat 1831-1940* trachtte Gita Deneckere een antwoord te vinden op de volgende vraag: in hoeverre heeft collectieve actie op straat invloed uitgeoefend op de sociale en politieke geschiedenis van België? Uit die doctoraatsthesis ontstonden reeds diverse publicaties², waarvan *Het Katoenoproer* het recentste is.

Het betreft hier een kortstondig en lokaal oproer dat echter model kan staan voor vele andere en soortgelijke gebeurtenissen en tevens een methodologisch voorbeeld is van hoe grondig historisch onderzoek van de bronnen verhelderend kan werken. Dit katoenoproer werd reeds vaak, maar meestal terloops, behandeld als een voorbeeld van orangistische of vroeg-socialistische oproeren. Deneckere ging op dit alles veel dieper in en stelde vast dat niet alleen in de gelijktijdige beoordeling van de overheid en van de pers, die er vooral orangistische en republikeinse drijfveren in zagen, maar ook in de sociale historiografie die vooral haar aandacht vestigde op de voorlopers van de socialistische arbeidersbeweging, in dit

geval vooral Jacob Kats en de radicale Meetingbeweging, naar onverantwoorde "liaisons dangereuses" werd gezocht

Gedurende vijf dagen stond Gent in rep en roer. Op sommige momenten stonden 10.000 en wellicht soms meer demonstranten op straat. Naast politie en rijkswacht werd ook het leger ingezet om de orde te herstellen. Er vielen minstens één dode en verschillende gewonden. Er werden tientallen aanhoudingen verricht en er volgde nadien een proces voor het Assisenhof.

Deneckere bestudeerde achtereenvolgens de vier actoren in het oproer en onderzocht dan of er werkelijk "liaisons dangereuses" tussen die actoren bestonden, zoals toen herhaaldelijk beweerd werd. Er was vooreerst Jacob Kats van de Brusselse Meetingbeweging, die op 15 en 30 september (aan de vooravond van het oproer) in Gent een meeting gaf en nà het oproer nogmaals op 13 oktober. In de bewuste dagen van het oproer (1-5 oktober) was hij niet in Gent.

Het orangisme stond in Gent nog steeds zeer sterk, maar was een elitair fenomeen geworden. Zij trachtten het oproer achteraf te recupereren, er op wijzend dat tijdens het Hollands Bewind de Société Générale de katoenindustrie actief gesteund had en dat deze steun na de Omwenteling was weggefallen.

De katoenfabrikanten waren plots eensgezind geworden om de regering eraan te herinneren dat er van de beloofde steun aan de katoenindustrie-in-crisis niets was in huis gekomen. Ze rekenden wel op de inzet van de arbeiders in deze zaak, zonder veel aandacht te besteden aan de sociale ellende van deze arbeiders.

Ze waren echter al lang niet meer eensgezind orangistisch en de acties van Kats en Co boezemden hen eerder wantrouwen en afkeer in. De katoenarbeiders en vooral dan de spinners, die Deneckere "de aristocraten van de katoenarbeiders" noemt, waren nog niet georganiseerd als arbeidersbeweging, maar stonden nog sterk gestructureerd volgens de hiërarchische verhoudingen op de werkvloer. Het waren de meester-gasten en de klerken die "hun arbeiders" in actie brachten. Zij bleven vooral druk uitoefenen via diverse petitie's (een van de grondwettelijke rechten) die zij op demonstratieve wijze via burgemeester en provinciegouverneur aan de regering en de koning overmaakten. Deze demonstraties, gepaard met massale werkonderbrekingen, liepen in de periode van het oproer uit de hand. De

samenwerking met het patronaat viel volledig weg en zij lieten zich zeker niet voor de kar van de elitaire orangisten spannen. Van enige verstandhouding tussen orangisten en meetingisten was er hoegenaamd geen sprake. Kats en zijn vrienden waren Belgische patriotten en republikeinen. Ook de arbeiders waren in overgrote meerderheid eerder patriottisch dan orangistisch, en eerder koningsgezind dan republikein.

Een merkwaardige rol werd in het oproer gespeeld door Constant "Pruke" Dossche. Deze volksfiguur³ – een soort Uilenspiegel noemt Deneckere hem – was geen arbeider maar een kleinburger. Hij kwam ongewild en als bij toeval op het voorplan en werd door de arbeiders als bemiddelaar en vertrouwensman vooropgesteld (hij kon lezen en schrijven en kende Frans!). Ook de overheid aanvaardde hem als tussenpersoon in hun contacten met de opgehitste massa. Hij werd in april 1840 met klank vrijgesproken en als een held in Gent gevierd.

In haar besluit formuleert Deneckere het als volgt: "Lang voor het ontstaan van een moderne, socialistische arbeidersbeweging in België, was "het volk" dus al bij machte om de politieke besluitvorming op een nationaal echelon op een ingrijpende manier te beïnvloeden door collectieve actie. Noch een uitgebouwde formele organisatie, noch een diepgeworteld ideologisch bewustzijn bleek daarvoor een noodzakelijke voorwaarde te zijn. Het onbeheersbare, meerduidige en sterk verstorende karakter van het oproer lag aan de basis van de maatregelen die getroffen werden ten bate van de katoenarbeiders, met het oog op het herstel van de orde. Het is frappant dat er geen enkele afbeelding van de opstandige katoenarbeiders van 1839 te vinden is. Evenmin ontstond achteraf een martelaarscultus rond de dode die tijdens het oproer gevallen is, een praktijk die later in de socialistische beweging wel sterk gecultiveerd zou worden."

Hoewel het boek zeer sterk steunt op de bronnen en er voortdurend naar verwijst, is het een uitermate leesbaar en boeiend verhaal geworden, een leesboek van de geschiedenis van de kleine mannen in een kapitalistische wereld.

Werner Vandenabeele

Gita Deneckere, *Het katoenoproer van Gent in 1839. Collectieve actie en sociale geschiedenis*, SUN-KRITAK, 1999.

- 1 Bulletin OSGG (Oud-studenten Geschiedenis Universiteit Gent), 1995, nr. 34, pp. 154-165.
- 2 Hieruit ontstonden later de publicaties: Sire, het Volk mort. Sociaal protest 1831-1918, Hadewijch, 1997. Geuzengeweld. Antiklerikaal straatrumoer in de politieke geschiedenis van België, 1831-1914, VUB-Press, 1998.
- 3 Constant Dossche stond model voor de figuur van de Schelde in het fronton van de Gentse Vismijn. Onlangs werd het standbeeld van Keizer Karel "geverfd" door een groep die zich de Aktiegroep Pruke Dossche noemt.

Mijnheer Slunse

"Slunse Debunne" was in Zuid-West-Vlaanderen de bij-, roep- en scheldnaam van Auguste Debunne, de feitelijke stichter van de Belgische socialistische beweging in de Frans-Vlaamse grensstreek, die van Kortrijk tot Moeskroen en Menen reikte. Hij was zelf van "Meende" afkomstig. Met Georges en Oscar is zijn naam nog steeds een sociaaldemocratisch begrip, hoewel alleen de oudsten uit Menen zich "Gusten" nog kunnen voorstellen.

Vreemde bijnaam. "Slunse" betekent "vod" in la parlote locale en werd door de vooral katholieke maar ook liberale en daensistische tegenstrevers tegen hem in woord en geschrift gebruikt. Meestal onterecht. Gusten Debunne hield van eigenlof, was een demagoog en heeft meer stakingen gebroken dan uitgeroepen. Een typische BWP-loopbaan, zou je zo zeggen. Maar zijn verhaal is daarmee niet rond. En een vod was bij niet. Van stoelenmaker bracht hij het tot volksvertegenwoordiger en burgemeester. Tot symbool en, naar eigen zeggen en herhalen, tot "martelaar" van de beweging. Die socialistische beweging raakte op hem uitgekeken toen hij dat zelf nog lang niet was. En dat deed hem pijn. Typisch voor politieke pioniers en boegbeelden...

De Zuid-Westvlaming die ik zelf ben, werd zeer toevallig geboren in Niel. Rupelstreek dus, met Hellegat de Vlaamse Borinage, het destijds stinkende klei- en steenbakkerijendorp. Van de film en de TV, Piet Van Akens *Klinkkaart* en het bittermooie gedicht van Jos Coveliërs.

We zullen het ter persoonlijke situering van ons onderwerp dus eerst even over Niel hebben met zijn rooie burgemeester Edward Claessens. Die het van vakbondsecretaris tot senator bracht, regelmatig zat maar dan ook zàt over straat liep, aan elkaar hing van sjoemelen, van de ene wij-

venhistorie in de andere tuimelde en intussen echte, moderne scholen, een grote sociale tuinwijk, openbare verlichting en een serieuze aanlegplaats voor de Rupelse binnenscheepvaart bouwde. En de twintigste eeuw naar Niel bracht. De - niet overal kloppende - vergelijking tussen Wáarre en Gusten (dacht u André Cools?) gaat verder: Edward Claessens had óók een bijnaam. De Slang... En à propos: Niel werd toen bij mijn weten de enige Vlaamse gemeente met een Karel Marxstraat.

Het was Hendrik De Man die in zijn "Herinneringen" schreef, en ik citeer uit het geheugen, dat heel wat socialisten die het in de jaren twintig tot mandataris, minister of belangrijk gemeentebestuurder brachten, overrompeld werden door de nieuwe levensstijl. Ze hadden niet de stijl en ervaring van de bourgeois mee, aten en dronken (zeg maar, jawel) veel te veel in *les meilleures adresses de la capitale*, kwamen op alle gebied in de problemen, werden dik en vet, liepen in de val van schandaaltjes en schandalen allerhande en gingen dood aan hartinfarcten (dat heette toen hartaderbreuk of iets navenants). De vrouwen, het geld.

De Man leefde zelf als een asceet, was pezig en sportief, permanent op dieet, had in de wouden van Canada het harde leven van de *lumberjacks* en de strijd van het IWW leren kennen en vond het gedoe van de nieuwe socialisten die geloofden dat het zo hoorde, eigenlijk maar niks. Zelf werd hij in de BWP voorzitter en ontwerper van plannen en programma's, maar nooit populair...

Claessens en Debunne, two of a kind. Claessens, herinner ik me nog uit mijn Nielse jaren, wou liefst geen pottenkijkers op bezoek. Zeker geen partijleiders, ook al heetten ze dan Huysmans of Eekelers. En vooral niet op meetings. Jamar van Borgerhout, toenmalig socialistisch parlementslid, heeft hij eens vóór het begin van zo'n meeting in het Nielse Volkshuis stapeldronken gevoerd. Toen de man aan het woord kwam tuimelde hij over het spreekgestoelte en kwam op de eerste rij terecht. Daar zat ook ik, het zevenjarig zoontje van een lid van het lokale partijbestuur. En hij kotste mijn zondagse matrozenplunje (anno 1933) onder, tot vreugde van het publiek. Wáarre schaterde.

Je hebt de indruk dat Hendrik Defoort het met dat soort interne partijstrijd moeilijk heeft. Je zou voor minder en ik destijds trouwens ook. Zijn boek druipt bij momenten van de afkeuring voor Slunse Debunne. Die met name voor zijn maitresse te Brussel een peperduur huis had gekocht waar hij bij de Kamerzittingen bleef overnachten. Of de gemeentelijke schulden onder zijn burge-

meesterschap totaal uit de hand liet lopen *avec un superbe digne des antiques* en tot machteloze woede van de oppositie die vergeefs op budgettaire discipline aandrong. Om dan de schulden van "Meende" door een socialistisch minister - kon Anseele zijn, Wauters, of Destrée - onder de tafel te laten foefelen. De oppositie had ergens gelijk. Hendrik Defoort ook. Maar hij is een goed historicus en laat niet onvernoemd wat Debunne met de gemeentelijke centen dan wel deed. Daar kwam bestrating van, overal, en electriciteit, idem, en waterleiding, dito, en een nieuwe woonwijk en een openbaar zwembad en een bejaardentehuis en ga zo maar door.

Er verscheen ook een knots van een "Volkshuis" en een nieuwe, briljante woonst voor Gusten voor als het uitgelopen was tijdens en na de vergaderingen van de gemeenteraad en de laatste trein naar Brussel was vertrokken.

Maar de kiezers zagen dat Menen van armoenest geworden was tot grensstad waar goed te leven viel. Ook al was het college met - zeg maar van - Slunse niet zuinig met nieuwe belastingen. Praktisch ieder jaar steeg het aantal socialistische kiezers. 't Ot de BWP daar in Zuid-West-Vlaanderen de sterkste der partijen geworden was.

Slunse deed niet aan ideologie, noch aan grote thema's. Voor een ministerportefeuille werd nooit echt aan hem gedacht. Daar had de BWP in Vlaanderen Anseele voor, en Wauters, en Huysmans als Kamervoorzitter. Hij zetelde wel in het nationale partijbureau en stemde daar mee met Anseele... Kwamen de Verkiezingen naderbij dan deed Debunne even wat aan de Vlaamse Zaak. Dan eiste hij mee een Vlaamse universiteit en sprak in de Kamer Nederlands - of wat daar bij hem voor doorging. Voor de rest had zijn slecht betaalde jeugdarbeid in Noord-Frankrijk van hem een tweekluis gemaakt die zijn "Vlems" en zijn Frans allebei even slecht sprak maar niettemin in het Parlement het Frans verkoos. Dat Menen soms een voorstad leek van het Franse, vuurrode Halluin, de aan de overkant van de Leie liggende en communistisch bestuurde industriestad, droeg daartoe bij.

We menen dat Defoort een goed, eerlijk boek heeft afgeleverd. Het leest als een trein. Schokkend over de rails evenwel: hebben ze bij Houtekiet of Amsab dan geen correctoren meer die taal- en drukfouten kunnen uitwieden? Wordt dat de ziekte van het Vlaamse uitgeverwezen? Is een

stomme fout per pagina al binnen de tolerantiegrens gevallen? Rukt de Lesage-dementie op?

Maar dit is een bioboek. En naast al het goede, ver- en ophelderende van wat Hendrik aanbiedt, missen we toch iets. Wát deed Slunse functioneren, waarom blééf hij de werkmens die hij was, mooie pakken, borsalino's en slobkousen ten spijt? Waarom klampte hij zich vast aan Ons Dorp en de Roo-Campagne? Alleen omdat daar zijn kiezers woonden? Of vooral omdat daar zijn mensen woonden? Geen simpele vraag over iemand die uit het misèremilieu wou uitbreken - en daar niet onaardig in slaagde - en toch bleef denken aan hen die dat ook wel zouden willen. Geen simpele vraag, zegden we. Ze heeft te maken met links in Vlaanderen en met zijn toekomst.

Daar heeft Hendrik Defoort wellicht te klein en te onhistorisch aan gedacht... Voor het overige is het boek meer dan geslaagd. Een bepaalde, soms zeer oneigenlijke visie op het algemeen geldende en linkse taalgebruik niet te na gesproken. Hendrik Defoort voelt zich duidelijk onwennig binnen de linkse taalsfeer. En daar zijn dingen in gezegd en geschreven die hij verkeerd begrijpt. Het weze zo. Toch een absolute aanrader.

Jan Debrouwere

Hendrik Defoort, *Mijnheer Slunse. Het socialisme van August Debunne 1872-1963*, Antwerpen: Houtekiet/Amsab, 1998.

God en genot gaan niet samen

Op 11 maart 1999 zagen we op het TV-journaal een merkwaardig spektakel. De paus, in maagdelijk wit, ontving Mohammed Khatami, de in het zwart gehulde president van Iran. De kerkleider en de president van een streng-islamitische staat lachten vriendelijk naar de pers en deelden wat souvenirs uit. Beide heren praatten over mensenrechten, de toestand in het Nabije Oosten en de relatie tussen christendom en islam. Volgens mij zou een gesprek over religieuze moraal even nuttig zijn geweest, gezien de huidige situatie in Iran, waar de jongere generatie worstelt met de spanning tussen islam en moderniteit. Paus Johannes Paulus II had kunnen vertellen hoe zijn Kerk er in de 20ste eeuw niet in geslaagd is om haar katholieke moraal op te leggen aan de moderne

industriële samenleving. Hij had de president wat goede raad kunnen geven en hij zou hem de leerrijke lectuur van het boek *God of genot. Vlaanderen 1918-1940, een Kerk in strijd met de moderne zinnelijkheid* van de Gentse historicus Christian de Borchgrave kunnen aanbevelen.

Dat boek brengt een intrigerende analyse over de strijd van de Vlaamse clerus tegen de aardse geneugten van het hier en nu. Met vele citaten geeft De Borchgrave ons een onthutend beeld van vervlogen tijden waarin pastoors en paters in donderpreken de parochianen waarschuwden voor de verschrikkelijke gevolgen van vleselijke zonden.

Het boek is een herwerkte en verkorte versie van zijn doctoraat *De houding van de Vlaamse clerus tegenover genot en rijkdom in het interbellum* dat de auteur in 1996 aan de Universiteit Gent onder leiding van professor Jan Art verdedigde. Het boek beperkt zich tot "genot". Geïntrigeerd door de felle achteruitgang van de kerkelijke autoriteit inzake de dagelijkse dingen des levens (gezin, huwelijk, seks...) onderzocht Christian de Borchgrave het discours van de Vlaamse geestelijkheid hieromtrent. Genot definieert De Borchgrave zeer ruim, als "wat iemand aangenaam aandoet". De tussenoorlogse clerus reduceerde evenwel het begrip tot zinnelijk, seksueel genot. Hoe de geestelijkheid tegenover dat genot staat valt niet moeilijk te raden en blijkt overduidelijk uit de titel: *God of genot*, een combinatie van de twee is kennelijk onmogelijk.

Op een overzichtelijke manier bespreekt De Borchgrave na de methodologische inleiding de verschillende geledingen van het genot waaraan elke Vlaming tijdens het interbellum zich te goed kon doen resp. zich aan kon bezondigen (schrapp zelf wat niet past). Huwelijk en echtscheiding, geboortebeperving, masturbatie en de naaste gelegenheden tot zonde (mode, dansen, sport, film, lectuur, radio) worden geanalyseerd. Dat de clerus echtscheiding en abortus categorisch afwees, zal niemand verwonderen. Schokkend evenwel zijn de oratorische middelen en argumenten die daarbij niet werden geschuwd. Een citaat van de pater-redemptorist Van Heybeecq over abortus: "Schandvlekken worden weggewassen door bloedvlekken maar God weet er alles van. Ja, daar zijn er die bloedvlekken dragen op hun handen, hun voorhoofd, hun geweten... Maar wacht, bij den rechterstoel van God zullen ze optreden die onnoozele schaaapkens en ze zullen roepen: rekening voor ons leven, rekening voor onzen dood, rekening voor het doopsel dat we niet ontvingen door uw schuld." Overigens moet

opgemerkt worden dat De Borchgrave steeds een neutraal wetenschappelijk standpunt inneemt. Hij neemt alleen akte en houdt persoonlijk commentaar voor zich.

Neo-malthusianisme ("meer doodskisten dan wiegen") was des duivels, van geboortebeperving kon geen sprake zijn. De clerus was er van overtuigd dat Malthus' theorie onwetenschappelijk was. Immers, waar een dichte bevolking woonde, was er overvloed en weelde, waar de bevolking klein was, armoede en gebrek. De geestelijkheid maakte hiervoor een vergelijking tussen België en Congo. Een kroostrijke familie was overigens niet alleen een christelijke plicht, maar bood ook tal van voordelen: kinderen uit een talrijk gezin waren sterker, de ouders gelukkiger. Neo-malthusianisme zou uiteindelijk tot een onderbevolking leiden waardoor er arbeidskrachten naar Vlaanderen moesten worden gehaald. Vreemdelingen dus, die zedenverwildering, rellen en revoluties met zich mee zouden brengen. Bijzonder boeiend is het hoofdstukje over hoe de katholieke dokters tijdens het interbellum de katholieke moraal inzake geboortebeperving met medische argumenten bevestigden. Coïtus interruptus, chemische (spermadodende pasta's, schedespoelingen...) of mechanische (condoom, diafragma ...) anti-conceptionele middelen werden afgewezen. Enkel periodieke en absolute onthouding waren niet schadelijk voor de fysieke en psychische gezondheid. Zo zou coïtus interruptus verantwoordelijk zijn voor kaalheid en impotentie bij de man, bij de vrouw kon het depressies en krankzinnigheid veroorzaken. Overigens ondersteunde de clerus vaker zijn moraal met medische argumenten. Masturbatie is hierbij een bekend voorbeeld. In de 18de en 19de eeuw werd masturbatie door de medici inderdaad als schadelijk beschouwd, maar vanaf de twintigste eeuw begon men deze handeling in wetenschappelijke en pedagogische kringen als normaal te beschouwen binnen de seksuele ontwikkeling van adolescenten. De clerus daarentegen bleef bij haar standpunt en beschouwt vandaag masturbatie (of in kerkelijk jargon "zonden van onkuisheid in eenzaamheid bedreven") nog steeds als een zware zonde.

In het laatste hoofdstuk kan men lezen hoe de geestelijken stonden tegenover mode, dans, sport, lectuur, film en radio. De lezer kan zich hier verwonderen over welke wereldvreemde en zure standpunten de clerus soms innam, over hun manie om alles te controleren en te verbieden en uiteindelijk over hun onmacht om de modernisering te recupereren. En de vergelijking met het

debat dat vandaag in de moslimwereld over soortgelijke onderwerpen wordt gevoerd, maakt deze bladzijden heel boeiend.

Het besluit van het boek is dan ook dat de Vlaamse clerus tijdens het interbellum zeer conservatief was inzake genot. De Borchgrave vraagt zich af waarom er geen aanpassing van de ideologie kwam en hij ziet hiervoor een aantal factoren. Ten eerste was er de druk vanuit de burgerlijke maatschappij: het kerkelijke discours werd gezien als een efficiënt wapen om de lagere klassen te controleren. Ten tweede speelde het tijdsklimaat: men was er van overtuigd dat de eeuwenoude ideologie het zou winnen van die moderne modes. Ten derde was er de vrees dat een aanpassing een enorm verlies aan geloofwaardigheid zou veroorzaken. Maar vooral, stelt de auteur, zat de Vlaamse clerus vast in een integristisch maatschappijbeeld. De Kerk wees in de tussenoorlogse periode de moderne, liberale en industriële wereld af en poogde de maatschappij opnieuw volledig katholiek te maken. Die poging was echter gedoemd te mislukken. De exponenten van genot die niet verderfelijk waren (sport, lectuur...) werden in de zuil ondergebracht. Maar door de scheiding van Kerk en Staat beschikte de Kerk over geen wettelijke middelen om de profane concurrentie uit te schakelen en vooral om de verderfelijke exponenten van genot te verbieden. Het verdwijnen van het katholieke gezag in de laatste decennia is inderdaad indrukwekkend. Daarom is dit boek zo leerrijk. De lezer komt in een totaal andere wereld terecht. Toch blijf je met vragen zitten. Waarom kon dit onderdrukingsapparaat zolang standhouden? Vanwaar haalde de geestelijkheid haar autoriteit en het lef om anderen te beoordelen en te veroordelen? En tenslotte, in hoeverre hield de gewone man rekening met de standpunten die op de preekstoel werden verkondigd? Wat deed de gewone man er mee? Kan men - naar analogie - spreken van een kloof tussen burger en Kerk? Christian de Borchgrave geeft in zijn besluit een zijdelings antwoord wanneer hij een leek aanhaalt die in een katholiek tijdschrift verdoken kritiek uit: "Het zich niet bevinden op de begane grond, het niet zitten op een gewone kerkstoel zoals de andere mensen, maar het schijnbaar torenhoog verheven staan op dat onwerkelijk meubel dat predikstoel heet, is als het ware symbolisch voor het losstaan van de sermoen-inhoud van de dagelijkse levenshouding van

het publiek." Misschien het vertrekpunt voor een nieuw onderzoek?

Bernard Van Causenbroeck

Christian de Borchgrave, *God of genot. Vlaanderen 1918-1940, een Kerk in strijd met de moderne zinnelijkheid*, Leuven: Van Halewijck, 1998, 237 p.

Kardinaal Van Roey en de Tweede Wereldoorlog

Kardinaal Ernest van Roey (1874-1962), die de katholieke kerk in België leidde van 1926 tot 1961 als opvolger van de bijna legendarische kardinaal Mercier, was waarschijnlijk de laatste, meestal succesrijke, "politieke" aartsbisschop in dit land. De koningskwestie liep weliswaar anders af dan hij dat gewenst had, maar toch was hij erin geslaagd de kerk vrij ongeschonden uit de politieke avonturen van Léon Degrelle en de collaboratie te houden; door zijn toedoen was de positie van het katholieke onderwijs gevrijwaard gebleven en waren de katholieke sociale organisaties én de katholieke partij grotendeels gespaard gebleven. Zijn opvolger, kardinaal Suenens, (1961-1979) moest niet alleen de smadelijke nederlaag lijden in de strijd om "Leuven Vlaams", maar zag ook de macht van de kerk en de eenheid van het geliefde unitaire België danig verzwakken.

Over kardinaal Van Roey werd al heel wat gepubliceerd, maar tot een definitieve "grote" biografie is het nog steeds niet gekomen. Over een zeer belangrijke periode in zijn beleid, namelijk de Duitse bezetting en de nasleep ervan, verscheen reeds heel wat¹. Men kan zich afvragen of het nog wel nodig was om - nu reeds - een nieuwe studie te publiceren na het schitterende werk van Alain Dantoing. "Dantoing heeft gebruik gemaakt van nieuwe en belangrijke bronnen- en archiefmateriaal en zijn indrukwekkende documentaire verwerkt tot een briljante synthese", schreef Manu Ruys².

Pater Boudens is hoogleraar kerkgeschiedenis geweest aan de KULeuven. Hij publiceerde eerder over diverse onderwerpen in verband met de kerk in Vlaanderen. Zo verscheen van hem in 1975 een studie over kardinaal Mercier en de Vlaamse Beweging.

Reeds in 1983 publiceerde hij een artikel over kardinaal Van Roey tijdens de bezetting³. Waarschijnlijk is hij hierover verder blijven werken en heeft hij een aantal documenten uit het archief van de Bondsrepubliek in Koblenz geraadpleegd naast het ondertussen ruimer toegankelijke archief van het aartsbisdom Mechelen. Wellicht was hij wat verrast door de uitgave van de studie van Dantoing en heeft hij zijn eigen studie toch nog willen publiceren.

Maar het werk getuigt van heel wat slordigheden, die meer dan alleen maar druk- en schrijffouten zijn. Naast een aantal foutieve spellingen van namen: Schuwind in plaats van Schuind, Darbecourt in plaats van Derbecourt, Bastijn in plaats van Basyn... en vergissingen in functies: Maurice Lippens was in 1940 geen senator meer, Romsee was volksvertegenwoordiger en geen senator..., begaat hij een aantal zwaardere vergissingen: zo maakt hij Joris van Severen tot een "notoire collaborateur" (p. 132) en gewaagt hij van een bom-aanslag op de woning van prof. Frans Daels in plaats van op die van prof. Frans Franssen (p. 138). In de regering Van Acker (1945-1946) ziet hij slechts één vertegenwoordiger van de UDB (de linkse christen-democraten) in plaats van twee (p. 146). Het zijn misschien geen zo'n zware fouten maar het wekt toch weinig vertrouwen en getuigt van een slordige haast.

Verder had Pater Boudens ongelijk om in deze studie grondig te willen ingaan op de Vlaamse collaboratie die hij bijkbaar niet zo goed kent. Ook lijkt het absoluut overbodig om nader te willen ingaan op figuren als Ward Hermans (pp. 163-169) en Florimond Grammens (pp. 169-171) en vooral op de culturele collaboratie (pp. 171-180). Hier komt hij wel ver van zijn onderwerp te staan.

Een andere reden voor de publicatie van dit boek is wellicht het verschijnen in 1994 van een "studie" van journalist Louis Van Roy, *Brieven aan een kardinaal*⁴, die vooral ophef maakte in kringen van oud-collaborateurs en hun sympathisanten. Van Roy beschuldigt de kardinaal hierin van een schuldig zwijgen in verband met de slachtoffers van de repressie. De talrijke slachtoffers (mede van een goedkeurende houding van vele priesters, althans volgens Van Roy) die zich tot de kardinaal wendden, bleven meestal in de kou staan. Reeds in 1987 had Van Roy het hierover: "Uit alles blijkt dat de kille, onverschillige houding van de kerkelijke overheid diepe wonden heeft nagelaten in de kerkbeleving"⁵.

Boudens geeft grif toe dat Van Roey niet de minste sympathie had voor de collaborateurs, niet

voor hun leiders maar ook niet voor de kleine meelopers: de Oostfronters hadden de wapens opgenomen aan de zijde van de bezetter en waren geen verdedigers van de christelijke waarden. Boudens mildert de stellingen van Van Roey voortdurend. Hij geeft toe dat er weinig rechtstreekse bewijzen zijn van tussenkomsten voor de slachtoffers, maar die waren er toch, zij het louter uit christelijke naastenliefde. Boudens stelt ook dat de kardinaal de uitwassen van de repressie herhaaldelijk heeft aangeklaagd (p. 129).

Wat de houding van de kardinaal tijdens de bezetting betreft ziet Boudens hem, zoals trouwens ook Dantoing, als een opportunist die mét koning Leopold geloofde in een Duitse overwinning (tenminste tot Stalingrad) en hoopte op een nieuwe (autoritaire, maar niet nazistische) orde, rond de koning. Grote democraten waren het geen van beide. Vanaf 1942 veranderde Van Roey's houding. Van groeiende terughoudendheid evolueerde zij tot regelrechte vijandigheid t.o.v. de bezetter. Maar hij bleef voorzichtig: hij was geen Mercier!

Na de bevrijding heeft Van Roey alles in het werk gesteld om de positie van de kerk te vrijwaren. In de koningskwesie heeft hij gefaald, maar in de schoolstrijd heeft hij revanche genomen. De aftakeling van het unitaire België en de verschrompeling van de ene christelijke partij heeft hij niet echt meegemaakt, hij heeft het waarschijnlijk zelfs niet zien aankomen.

Alles bij elkaar een overbodig boek; het blijft wachten op een definitieve biografie van een toch wel belangrijke figuur uit het recente Belgische verleden.

Werner Vandenabeele

Robrecht Boudens o.f.i., *Kardinaal Van Roey en de Tweede Wereldoorlog*, Averbode, 1997.

- 1 Leclef, E., *Le cardinal Van roey et l'occupation allemande en Belgique*, Brussel, 1945.
- 2 Dantoing, A., *La "collaboration" du cardinal. L'église de Belgique dans la guerre de '40*, Brussel, 1990.
- 3 De Standaard, 08.05.1990.
- 4 Boudens, R., *Kardinaal Van Roey in de bezettingsjaren*, in *Streven*, maart 1983, pp. 493-502.
- 5 Van Roy, Louis, *Brieven aan een Kardinaal*, Wielsbeke, 1994.
- 6 Van Roy, Louis, *Het Taboe van de Kollaboratie*, Oranje-uitgaven, 1987.